

Atf / Citation

TOPAY, T. (2024). "Türkçede -ken Zarf-Fiili. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 92 s. ISBN: 978-975-16-2863-7". *Gazi Türkiyat*, 34: 261-266.

Geliş / Submitted

01.05.2024

Kabul / Accepted

03.06.2024

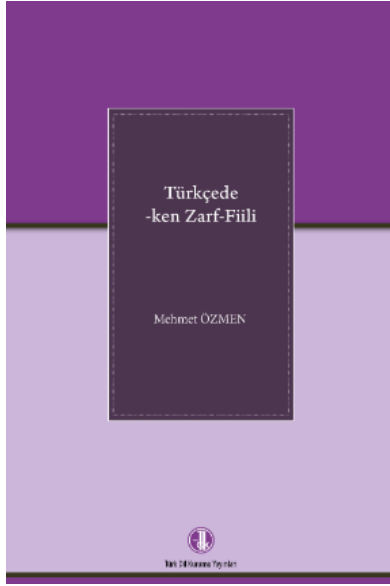
DOI

10.34189/gtd.34.016

TÜRKÇEDE -KEN ZARF-FİİLİ

Özmen, Mehmet (2022). *Türkçede -ken Zarf-Fiili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 92 s. ISBN: 978-975-16-2863-7

Tarık TOPAY *

Fiilimsiler, Türkçenin morfolojisinde şüphesiz önemli yer tutmakla birlikte Türkçenin sorunlu konularından biridir. Alanyazındaki her sorun, yeni fikirlere ve ürünlere gebe bir araştırma alanıdır. Fiilimsiler konusu da Türkçe araştırmaları içerisinde üzerine pek çok araştırma yapılmış bir saha olmasına rağmen hâlâ birçok inceleme için yeterli malzeme barındırmaktadır.

Fiilimsi türlerinden olan isim-fiiller, sıfat-fiiller, zarf-fiiller her biri başlı başına kapsamlı birer araştırma alanı olmalarının dışında alanyazında farklı yaklaşımlarla da çalışmalara konu olmaktadır. Bunlardan Nesrin Bayraktar'ın *Türkçede Fiilimsiler* adlı çalışmasında Türkçenin eski dönemlerinden itibaren toplamda 74 yazılı kaynak taranmış;

eserlerdeki fiilimsi eklerinin kullanımları, cümleye kattıkları anlamlar, kökenleri

* Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE. tariktopay@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7417-1353

incelenerek konu geniş bir çerçevede ele alınmıştır. Özlem Deniz Yılmaz'ın monografi olarak nitelendirilerek (2009: 17), amacını "Çağdaş Türkiye Türkçesi fiil ad şekillerinin, daha yaygın adıyla eylemsilerinin kadrosunu tespit etmek, tipolojik tasnifini yapmak, işlevsel amacını ve anlam bilimsel kuruluşunu incelemek" ifadesiyle belirlediği *Türkiye Türkçesinde Eylemsi* çalışmasında "eylemsi şekilleri, kuram ve yöntem açısından temelde çağdaş işlevsel dil bilgisi anlayışından yararlanılarak eş zamanlı olarak" incelenmiştir. Fiilimsiler; Türkçenin tarihi dönemleri, çağdaş Türk lehçeleri, Türk dilinin temel metinleri bağlamında ya da karşılaştırmalı çalışmalarla zikredilenlerin dışında da birçok araştırmaya konu olmuştur. Bu yaklaşımlardan farklı olarak fiilimsiler konusunu ek özelinde monografik bir bakışla ele alan ve Mehmet Özmen tarafından kaleme alınan "Türkçede -ken Zarf-Fiili" adlı eserin ilk baskısı Nisan 2014'te, ikinci baskısı ise Mayıs 2022'de *gözden geçirilmiş ikinci baskı* olarak tekrar Türk Dil Kurumu tarafından yapılmıştır. İncelemeye esas olan ise ikinci baskıdır. Eser 92 sayfadan oluşmaktadır. Eserde -ken zarf-fiil eki ve kökeni hakkında bilgi verildikten sonra çağdaş Türk lehçeleri, tarihî Türk lehçelerinde kullanımları ve ekin oluşturduğu yapılar hakkında bilgi verilmektedir. Ardından ekin söz dizimsel özellikleri, işlev ve anlamları belirlenmiş, sonuç yazısından sonra yararlanılan kaynaklar ve taranan eserler bölümüne yer verilmiştir. Eserin yapısı bütüncül, konusu monografik bir yaklaşım göstermektedir.

Eserin ön sözünde kitaba konu olan ek; Eski Türkçeden günümüze kökeni, Türk lehçelerindeki durumu, kullanım sıklığı ve ses benzerliğinden doğan sorunları içinde barındırması çerçevesinde tanımlanmıştır. Tanımın ardından -ken zarf-fiil ekine bütün Türk dilleri ve lehçelerindeki durumu bakımından çalışmada bütüncül olarak yer verildiği vurgulanmıştır. Çalışmada bu ekin kökeni, kullanım özellikleri ve sıklığı, çağdaş Türk lehçelerindeki ve dillerindeki kullanımı, -gAn sıfat ekiyle olan ses benzerliği bakımlarından ele alındığı gibi, Türkiye Türkçesindeki kullanım özellikleri, birlikte kullanıldığı biçim birimler, kullanım sıklığı ve anlamının da ayrıntılı olarak incelenmeye çalışıldığı ifade edilmiştir (Özmen 2022: 15).

Ön sözün ardından -ken zarf-fiil eki başlığı altında ekin özelliklerine yer verilir ve sıfat-fiil eki -gAn ile bir köken birliği; ses, biçim benzerliği olabileceği gibi ayrıca bu iki ek arasında bulaşma olabileceği vurgulanır.

-ken zarf-fiil ekinin kökeni başlığı altında ise ekin kökeniyle ilgili, A. von Gabain'ın (1988: 87-120), Reşit Rahmeti Arat'ın (1986: 433-434), Jean Deny'nin (1941: 433), Tahsin Banguoğlu'nun (1974: 480), Vecihe Hatipoğlu'nun (1974: 83), Talat Tekin'in (2000: 179), Marcel Erdal'ın (1991: 60; 1991: 383; 2004: 477) görüşleri aktarıldıktan sonra -ken zarf-fiil eki ile -gAn sıfat-fiil ekinin tarihi Türk lehçelerinde ve çağdaş Türk lehçelerinde detaylı bir incelemesi *Eski Türkçeden Çağdaş Türk Dillerine ve Lehçelerine -ken Zarf-fiil Eki ile -gAn Sıfat-fiil Ekinin Biçim Benzerliği ve Kullanımları* başlığında verilip ekler üzerine farklı araştırmacıların fikirlerine yer verilir.

-ken Zarf-fiil Ekinin Üzerine Geldiği Ögeler başlığında iki alt başlık mevcuttur. *İsim unsuru + erken / iken / (i)ken* başlığında bu kullanım ile ilgili araştırmacılar arasında herhangi bir görüş ayrılığı olmadığı vurgulanır. *Sıfat-fiil unsuru + erken / iken / (i)ken* başlığında ise ekin tarihsel süreç içerisinde -r / -Ar, -rAr / -ArAr; -mAz; -mİş, -mİşlar / -mUşlar; -yor ve -AcAk eklerinden sonra gelebildiği, ekler arasında yalnız -yor ekinin sıfat-fiil işlevinin olmadığı fakat -yor'un da *yorur'dan* geldiği için sıfat-fiil ekinden dönüştüğü belirtildikten sonra -ken ekinin kip eki unsuru mu yoksa sıfat-fiil unsuru üzerine mi geldiği bağlamında kapsamlı bir tartışma yapılır ve tartışmanın sonucunda yazar görüşünü şu şekilde ifade eder:

Bizim kanımız, iken / (i)ken'in üzerine geldiği eklerin sıfat-fiil ekleri olduğu yönündedir. -ken'in kip ekleri üzerine geldiğinin kabul edilmesi, elbette farklı sorunları da beraberinde getirecektir. Eğer -ken'in üzerine geldiği fiil şekilleri kip eki ise o zaman, sadece üçüncü kişi fiil çekimlerinin üzerine gelebilen +ken'in, üçüncü kişileri ifade eden zarflaşmış cümle tiplerini oluşturacağı; bunun da farklı birleşik cümle tipini peşinde getireceği açıktır.

-ken'in üzerine geldiği fiil unsurları kip eki değil, sıfat-fiil ekleridir. -ken'in üzerine geldiği fiil unsurlarının kişi eki almamaları, sıfat-fiil kökenli olmayan belirli geçmiş zaman, istek, şart ve emir kipleri üzerine gelmemeleri; fiil unsurlarındaki eklerin kip eki değil, sıfat-fiil eki olduğunu göstermektedir. Sıfat-fiil eki üzerine gelmiş -ken zarf-fiili almış unsurlardaki öznenin belirgin hâle gelmesi ise sıfat-fiil ekleri ile değil, -ken zarf-fiil ekiyle ilgili bir durumdur.

Bu görüşüne bağlı olarak başkaca iki sorunun ortaya çıkabileceğini söyler: “-ken zarf-fiil eki; -r / -Ar, -mAz; -AcAk, -yor ve -mİş / -mUş eklerinin -lAr eki almış biçimleri üzerine de gelebilmektedir. Bu durum, -rAr / -ArAr, -yorlar, -mİşAr / -mUşAr biçimlerinin de sıfat-fiil eki mi yoksa kip eki mi olduklarını tartışmaya açık hâle getirmektedir. Buna göre +lAr ekinin; eğer sıfat-fiil üzerine gelmişse çokluk eki; kip eki üzerine gelmişse kişi eki olarak değerlendirilmesi gerekir.”

Yazar, ikinci sorunu “-r / -Ar; -yor; -mİş / -mUş; -mAz; -AcAk kip eklerinin eksiz kullanımı olabilir mi?” sorusuyla belirtir. Ve devamında “-r / -Ar + (i)ken; -yor + (i)ken; -mİş / -mUş + (i)ken; -AcAk + (i)ken kullanımlarında üzerine iken / (i)ken zarf-fiili gelen ekler; kişi eki almamış, kişi bakımından nötr kip ekleri mi yoksa üçüncü kişi çekimi mi? Eğer teklik üçüncü kişi ekleri ise diğer kişiler neden kullanılmıyor diye sorulabilir. Bütün bu sorular, iken / (i)ken'in üzerine geldiği fiil unsurunun niteliği tartışmalı hâle getirmiş ve +ken'in üzerine geldiği ekler, kimi dilcilerin kip eki, kimi dilcilerin sıfat-fiil eki demesi sonucunu doğurmuştur. Bizim kanımız, iken / (i)ken'in üzerine geldiği eklerin sıfat-fiil ekleri olduğu yönündedir.” tartışmasıyla kendi görüşünü ifade eder.

Yukarıda bahsedilen sorunlar bağlamında ekin sıfat-fiil üzerine geldiğini savunan araştırmacıların açıklamalarıyla (Gabain 1988: 120; Çağatay 1978: 221; Hatiboğlu 1974: 83; Hacıolova 1970: 6-7; Yüce 1999: 74; Akkuş 1995: 262; Bayraktar 2004: 215-220); ekin kip eki üzerine geldiğini savunan araştırmacıların açıklamaları (Deny 1941: 907; Ergin 1962: 327; Kononov 1956: 639-640; Tekin 2000: 186; Karamanlioğlu 1994: 148; Gencan

2001: 428; Ercilasun 1984: 188; Korkmaz 2003: 1014; Korkmaz 1973: 195; Abik 2006: 151-152) çalışmada geniş yer alır.

Ekin kökeni ve kullanımı ile ilgili özellikler ve değerlendirmeler başlıklar hâlinde verildikten ve ekin kullanımıyla ilgili tartışmalar ifade edildikten sonra Türkçenin tarihî dönemlerinden ve çağdaş Türk lehçelerinden taranan metinlerden elde edilen örneklerle ekin kullanım özellikleri Türk dilinin tarihî dönemleri çerçevesinde verilir.

Eski Türkçe döneminde ekin bazı isim soylu unsur ile *-mAz* üzerine, *er-* fiili olmaksızın doğrudan doğruya geldiği ifade edilmiştir. *-ken* zarf-fiil ekinin Eski Türkçe döneminde de *er-* yardımcı fiili üzerine gelerek isim unsurlarından veya sıfat-fiillerden sonra kullanıldığı ifade edilmiştir. Sıfat-fiil üzerine geldiği kullanımlar ise *-r*, *-Ar* / *-Ur* + *erken* ve *-mAz* + *erken* yapılarında tespit edilmiş ve örneklenmiştir.

Karahanlı Türkçesinde *-ken* zarf-fiil ekinin *isim unsuru* + *er-ken* veya *-r* + *er-ken*, *-mAz* + *er-ken* biçiminde kullanıldığı belirtilir. Yazar bu kullanımların *Kutadgu Bilig*, *Divânü Lügât-it Türk*, *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi* (Rylands Nüshası) ve *Atabetü'l-Hakâyik*'ta yer aldığını ifade eder. Dönem ile ilgili kaynaklarını bu dört eserle sınırlı tutan araştırmacı dönem araştırmalarında çokça kullanılan Türk İslam Eserleri Müzesi -73 numarada kayıtlı ilk Türkçe Kur'an metnine en yakın metin olma özelliği gösteren (Kök 2004) *TİEM 73*'ü kaynakları arasına dâhil etmemiştir. Ekin bu eserdeki kullanımlarına dair örnekleri Durgunay, 2016'daki yazısında yer verdiği:

"Karahanlı Dönemine ait ilk Kur'an çevirilerinden TİEM 73 ve Rylands nüshalarında ekin, er- fiiliyle birlikte kullanıldığı çok çeşitli örnekler yer almaktadır. Bu örneklere bakıldığında Özmen'in, Karahanlı Türkçesi metinlerinde -ken zarf fiilinin "isim unsuru + er-ken veya -r + erken, -Ur + er-ken, -mAz + er-ken" biçiminde kullanıldığı tespitine, geniş zaman sıfat fiil ekleri "-(i)ğlı + er-ken", "-Ar + er-ken"; geçmiş zaman sıfat fiili ile "-miş + er-ken"; isme eklenen bulunma ve vasıta durumu ekleriyle oluşturulan "+dA + er-ken", "+ın +er-ken" kullanımları da eklenmelidir. Özellikle TİEM 73, er-ken zarf fiilinin Karahanlı Türkçesindeki kullanım alanının tahmin edilenden çok daha geniş olduğuna işaret etmektedir."

ifadesiyle, katkılarını *fiil* + *erken*, *+ğlı* + *er-ken*, *-miş er-ken*, *-r* / *-Ar* / *-Ur er-ken*, *-mAz* / *-mAs* + *er-ken*; *isim* + *er-ken*, *+da er-ken*, *+ın er-ken* başlıklarında örneklerle belirtmiştir (Durgunay 2016). Çalışmanın değerlendirilen baskısı gözden geçirilmiş ikinci baskı olmasına rağmen Durgunay'ın bu katkısı çalışmada görülememiştir.

* ÜNLÜ, S. (2004). Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73, 235v/3-450r/7). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.

KÖK, A. (2004). Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73, 1v/ 235v/2). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.

Harezmi Türkçesi döneminde ekin kullanım özellikleri *isim unsuru + (er)ken*; *fiil unsuru + erken*, *-r / -Ar / -Ur + erken*, *-mAz / -mAs erken + erken*, *-mİş + erken*, *-diler + erken*, *-p turur + erken*, *-madın turur + erken* başlıklarıyla örneklendirilerek verilmiştir.

Kıpçak Türkçesinde *-ken* zarf-fiil ekinin *-r*, *-Ar*, *-Ayor* eklerinin üzerine, olumlu geçmiş zaman sıfat-fiili üzerine ve isim unsuru üzerine geldiği bilgisi verilmiş; Karamanloğlu'nun ekin *Et-Tuhfetü'l-Zekiyye*'de şimdiki zaman işlevinde kullanıldığı (Karamanloğlu 1994: 148) bilgisini verdiği işaret edilmiştir.

Çağatay Türkçesinde ise *-ken* zarf-fiilinin tespit edilemediği, Eckmann'ın *erken* yapısını, kişi ekleriyle çekimlendiğinden sıfat-fiil olarak tespit ettiği ve *é(r)ken*'in sıfat-fiil olarak ilk kez Çağatay Türkçesi döneminde görüldüğü ifade edilmiştir. Bu dönemde ekin kip eki kullanımının da görülmediği belirtilir.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde ise ekin *isim unsuru + iken / (i)ken* ve *sıfat-fiil + iken / (i)ken* varyantlarının tanıklandığı örnekler yer alır.

Eski Anadolu Türkçesinde yapılan tasnifin aynısı Osmanlı Türkçesi için de yapılmış ve taranan eserlerdeki örnekler sıralanmıştır.

Türkiye Türkçesi için ise çok daha kapsamlı bir tarama yapılarak 20 eser taranmış ve ekin birlikte kullanıldığı biçim sıklıkları tespit edilmiştir. Buna göre ekin en çok *-r / -Ar + (i)ken* yapısıyla kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu bölümü *-ken* zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesi ağzlarındaki kullanımının incelendiği ve tanıklandığı bölüm takip eder. Ardından *-ken'den Sonra Gelen Unsurlar* başlığında ekin aldığı soru, aitlik ekleri, *i-* ek-fiili yapılarıyla birlikte kullanımları örneklendirilir.

Ekin söz dizimsel özellikleri başlığında ise "Cümle Ögesi Olarak (i)ken zarf-fiili", "(i)ken zarf-fiili ve özne ilişkisi", "Özneciği cümlenin öznesinden farklı olan (i)ken zarf-fiili", "Özneciği cümle öznesiyle aynı olan (i)ken zarf-fiili" başlıkları mevcuttur.

"(İ)ken Zarf-Fiilinin İşlev ve Anlamları" başlığında ise örneklenen tüm kullanımlarda ekin cümleyle olan anlam bağlantısı ve işlevleri başlıklar hâlinde değerlendirilmiştir.

Sonuç bölümünde araştırmacı *-ken* zarf-fiil ekinin edat kökenli bir eklenti kelimeden geldiğini, Çağatay Türkçesi hariç Türkçenin tarihî dönemlerinin tamamında kullanıldığını; çağdaş Türk dilleri ve lehçelerinden Oğuz grubunda ve Özbekçede ekin kullanıldığını fakat Oğuz grubu ve Özbekçe dışındaki Türk dilleri ve lehçelerinde ekin tanıklanamadığını ifade eder. Özet olarak araştırmacıya göre sıfat-fiil eki olan *-GAn* ile *-ken* zarf-fiil eki çalışmanın önsözünde de belirtildiği üzere Türkçenin bazı dönemlerinde biçim ve işlev olarak birbirine bulaşmış eklerdir ve *-ken* zarf-fiil eki kip eklerine değil, sıfat-fiil eklerine gelerek onların zarf-fiilini oluşturan işleve sahiptir.

Bütüncül bir yaklaşım ve monografik bir anlayışla hazırlanan ve değerlendirmemize konu olan eser, şüphesiz Türkoloji alanına büyük katkılar sunmuş; bundan sonra da saha araştırmacıları ve ilgililer için faydalı bir kaynak olmayı sürdürecektir.

KAYNAKÇA

- BAYRAKTAR, N. (2018). *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DENİZ YILMAZ, Ö. (2009). *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DURGUNAY, B. (2016). "Karahanlı Türkçesinde -ken Zarf Fiil Ekinin Kullanım Alanına Katkılar". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(2): 565-576.
- KÖK, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73, 1v/ 235v/2)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZMEN, M. (2022). *Türkçede -ken Zarf-Fiili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÜNLÜ, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73, 235v/3-450r/7)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.